

суд-Гірея-хана. Відомо, що Максуд-Гірей видавав подібні грамоти [Маврина 2009, 55], приходив до влади двічі: в 1767–68 та в 1771–72 роках. Під час другого правління Максуд-Гірей не мав реальної влади, хоча й був затверджений османським султаном. У цей час ханством реально правив Сахіб-Гірей П. А. Кримський під 1771 роком у хронологічній таблиці кримських ханів поміщає Максуд-Гірея II [Кримський 1930, 8], а в сучасних хронологічних таблицях правління Максуд-Гірея-хана не враховується [Гайворонский 2003].

Слід зазначити, що процедура отримання дворянського титулу знаттю колишнього Кримського ханату була дуже довготривалою. Перші документи до Комісії по розгляду магометанських і грецьких справ почали надходити в кінці XVIII століття. На першому етапі, якщо глава сімейства перебував на дійсній військовій службі, родина намагалась отримати дворянський титул через пожалування глави сімейства військовим чином і внесення її в 2-гу частину родовідної книги. З 20-х років XIX століття до ТДДЗ починають надходити справи від родів, у яких надавались документи про знатність

і древність роду для внесення в 4-ту частину родовідної книги. Можливо, документи роду Амета-аги Туркмена були подані разом із документами всього роду, оскільки у справі згадується родич, що мав титул бея (Суїргаб-бей). Віднайдення таких документів могло б прояснити справу щодо того, в який період туркмени з'являються на службі у кримського хана.

Матеріали справи потребують подальшого дослідження. Але важливим є той факт, що туркменське населення брало активну участь як у формуванні аристократії та служилої знаті, так і в політичному, економічному житті Кримського ханату, а надалі – Російської держави. Відкритим залишається питання, в який час і за яких обставин туркменське населення з'явилося на цій території. Можливо, туркмени з'явилися на території Кримського ханату в період XVII–XVIII століть, коли вони, як і інші тюркські народи Середньої Азії (киргизи і казахи), потерпали від нападів калмиків і змушені були під їхнім тиском поселитися у Ставропольському краї [Бартольд 1968, 593], а звідти, очевидно, перемістилися в Таврійські степи.

ЛІТЕРАТУРА

ГААРК, ф. 49. **Таврическое Губернское Дворянское Депутатское Собрание**, оп. 1, д. 528. 20 л. По прошенію киргизского дворянина Амета Аги Туркмена о признании его в дворянском достоинстве.

ГААРК, ф. 49. **Таврическое Губернское Дворянское Депутатское Собрание**, оп. 1, д. 388. 47 л. О предоставлении документов на доказательство дворянства помещика Самедина-аги. Часть на турецком языке.

Бартольд В.В. Тюрки (историко-этнографический обзор). Сочинения. Т. 5. Москва, 1968.

Гайворонский Олекса. Созвездие Гераев. Симферополь, 2003.

Гасырлар авазы – Эхо веков. Научно-документальный журнал. 3/4 / Казань, 2001.

Кримський А.Е. Сторінки з історії Крима та кримських татар // Студії з Криму. Київ, 1930.

Китицьин П. Охранный лист времен Семилетней войны // Русская старина, 1877. № 11.

Маврина О.С. Документы родовой аристократии и служилой знати Крымского ханства в фондах ГААРК // Східний світ, 2009, № 3.

Полное собрание законов Российской Империи. Собрание первое. N. 3006. Т. 5. Санкт-Петербург, 1830.

УКРАЇНСЬКО-ТУРЕЦЬКІ ВІДНОСИНИ (сучасний етап)

Протягом багатьох віків Україна і Туреччина є сусідами. Розвиток відносин між країнами переживав як періоди напруження, так і періоди продуктивного співробітництва. Україна для Туреччини є давнім партнером, і співробітництво у різних галузях відносин є нагальною потребою наших країн. У перші роки після здобуття незалежності Україною партнерські стосунки розвивалися доволі інтенсивно, передусім у рамках Організації чорноморського економічного співробітництва після її створення у 1995 році. Протягом усього періоду новітніх українсько-турецьких відносин, а особливо в перші п'ять років розбудови нашої державності і входження в європейське і світове співтовариство, Туреччина постійно і багаторазово заявляла про підтримку незалежності України, цілісності і недоторканності її кордонів, безпеки і миру, з питань входження до європейських структур.

Турецька Республіка (ТР), керуючись політикою "відчинених дверей" у рамках НАТО та виступаючи за відкритість Європейського Союзу для всіх країн, що поділяють демократичні цінності та досягли відповідних критеріїв, є беззаперечним і надійним прибічником курсу України на європейську та євроатлантичну інтеграцію, вона постійно підтримує ці прагнення України. Необхідно наголосити, що і в рамках міжнародних організацій Україна і Туреччина з багатьох питань виступають спільно у відстоюванні обопільних інтересів. Наші країни активно співпрацюють у рамках ООН, ОБСЄ, ОЧЕС, ПАЧЕС, Міжнародної морської організації, зокрема стосовно судноплавства в чорноморських протоках та ін. Спільними зусиллями України і Туреччини вдається постійно розширювати масштаби двосторонніх політичних відносин в усіх напрямках.

Доволі успішно розвиваються торговельно-економічні, військово-технічні відносини, регіональне співробітництво, співпраця в галузі науки і технологій, культури й освіти, посилилася взаємодія в перспективній туристичній сфері. Сприятливі умови для

цього створює й ефективне співробітництво двох країн у консульському напрямку.

Сьогодні Туреччина займає друге місце (після Росії) серед імпортерів українських товарів. Важливим показником українсько-турецьких торговельних відносин є постійне позитивне сальдо. Після встановлення дипломатичних відносин між країнами у 1992 р. показник взаємної торгівлі складав близько 120 млн. дол. США, з 1995 р. він почав перевищувати 1 млрд. дол. США і досягнув у 2008 р. показника у 6,583 млрд. дол. США, у т.ч. експорт – 4,633 млрд. дол. США, а імпорт – 1,950 млрд. дол. США (за турецькими ж даними, Україна експортувала у 2008 р. в ТР товарів на суму 6,107 млрд. дол. США¹). У 2009 р. показник товарообігу через світову фінансову кризу значно знизився і за період січень-листопад зазначеного року становив 2,742 млрд. дол. США (за турецькими даними – 2,819 млрд. дол. США²), у т.ч. експорт – 1,894 млрд., імпорт – 0,848 млрд.³ За даними Держкомстату України, торгівля між країнами протягом 1994–2008 рр. характеризувалася поступовим зростанням кількісних показників обсягу⁴. У той же час можна говорити про те, що ані кількісний, ані якісний показник двосторонньої торгівлі не відповідає потребам двох країн і є меншим за реально можливий. В основному продовжується, як і раніше, закупівля в Україні продукції чорної металургії, залізної руди та металобрухту, продукції неорганічної хімії тощо. А товари машинобудівної галузі, інша високотехнологічна продукція займають у структурі українського експорту невідповідно малу частку.

Багато в чому це обумовлено об'єктивними причинами: традиційно основні імпортно-експортні операції (понад 50%) Туреччина здійснює з країнами-членами ЄС, із якими із січня 1996 р. діє митний союз; найбільше інвестицій у турецьку економіку, під які й ввозяться різноманітні товари, обладнання тощо, надходять із країн ЄС.

До складових співробітництва, що спри-

ятимуть розбудові продуктивних українсько-турецьких відносин, можна віднести реалізацію спільних проектів у таких галузях, як енергетика, будівництво нафто- і газопроводів, хімічна, вугільна, лісова, деревообробна і текстильна промисловості, металургія, будівництво, аерокосмічна сфера, судно- й авіабудівництво, сільське господарство, транспорт, сфера високих наукомістких технологій, туризм, вихід на ринки третіх країн. Перспективною у двосторонніх відносинах залишається і сфера військово-технічного співробітництва, де Україна може виступати для Туреччини в ролі вигідного альтернативного партнера (особливо в ракетно-космічній галузі, в галузях бронетехніки і кораблебудування, у сфері сучасних військових технологій і т.ін.). У сфері торговельно-економічних відносин важливим напрямом може стати перехід від традиційних форм торгівлі до цільової програми виробничої та інвестиційної кооперації в пріоритетних галузях і сферах економіки двох країн.

На сьогодні на доволі низькому рівні перебуває двостороннє інвестиційне співробітництво України і Туреччини. Станом на 1 вересня 2010 р. сума турецьких інвестицій в Україні складала 143 млн. дол. США, значна частка яких припадає на Крим. В Україні діє 609 підприємств із турецькими інвестиціями. Найбільші обсяги турецьких інвестицій припадають на будівельну сферу, харчову, хімічну та нафтохімічну промисловості, металургію, переробку металів та оптову торгівлю⁵. Кількість же українських підприємств, що діють на турецькому ринку, незначна, і працюють вони переважно у сфері транспорту та послуг.

Найбільш відомими українськими компаніями, що здійснюють експорт своїх товарів до Туреччини, є "Індустріальний союз Донбасу", завод імені Ілліча, "Азовсталь", "Запоріжсталь", "Азовмаш", "Криворіжсталь", Сумське НВО ім. Фрунзе, "Мотор-Січ", Одеський припортовий завод, концерн "Стирол" тощо.

Серед турецьких компаній, які здійснюють поставки товарів або інвестиції в Україну, слід назвати "Евйал", "Бета", "Ефес", "Тюрксель", "Айгаз", "Текнотес", "Віта-Україна", "АтайКолінз", "Улькер" тощо.

Важливою складовою українсько-турецьких відносин є науково-технічне

співробітництво. У цій сфері потребує активізації і розвитку координація досліджень у різних галузях, розширення співробітництва у сфері охорони навколишнього середовища, здійснення спільних наукових досліджень у рамках науково-дослідних програм ЄС, ОЧЕС та інших міжнародних організацій.

Важливим для України є євроінтеграційний досвід Туреччини. Шлях України до Євросоюзу займає значно менший часовий відрізок, але багато проблем є спільними для наших країн. На сьогодні існують певні труднощі на шляху прийняття України та Туреччини до цієї організації. Ці труднощі викликані культурними, економічними та політичними особливостями країн, а також складною внутрішньополітичною ситуацією в ЄС, що виникла внаслідок розширення Євросоюзу на схід. Враховуючи важливість для України і Туреччини інтеграції до ЄС, нашим країнам слід координувати свої зусилля на цьому шляху. Україні необхідно проаналізувати досвід ТР, щоб уникнути можливих помилок, виробити політику вступу до ЄС з урахуванням вимог, що висуваються до кандидатів на вступ, проводити консультації з відповідними установами Турецької Республіки, такими як Генеральний секретаріат у справах ЄС, що функціонує при уряді Туреччини, розвивати дієву співпрацю між Комітетом Верховної Ради України з європейської інтеграції та Комісією з питань співробітництва з Європейським Союзом Туреччини.

Важливе місце в українсько-турецьких взаєминах займає проблема адаптації та облаштування кримських татар, що повернулися на батьківщину після депортації. Туреччина нині стала країною-донором, що активно допомагає у справі інтеграції кримських татар в українське суспільство, і численні приклади допомоги з боку ТР засвідчують важливість відносин наших країн для прискорення та оптимізації цих процесів.

Великий внесок у цю справу робить Турецьке агентство зі співробітництва та розвитку (ТІКА). Метою ТІКА є допомога країнам, що розвиваються, в першу чергу тюркомовним країнам та країнам-сусідам, а також розвиток співробітництва з цими країнами в економічній, торговельній, технічній, соціальній, культурній та освітній

ній сферах за допомогою відповідних проектів і програм. Діяльністю ТІКА в Україні керує Кримський координаційний офіс, що розташований у Сімферополі. Діяльність агентства в Україні спрямована в першу чергу на інтеграцію та забезпечення кримських татар, що повернулися після депортації. У Криму діють такі проекти ТІКА, як проект будівництва та придбання житла (з 1997 р. придбано та розподілено серед кримських татар близько 1000 помешкань), забезпечення питною водою районів, які потерпають від нестачі водних ресурсів, підтримка татарських шкіл у Криму, надання їм технічної та матеріальної допомоги, сприяння розвитку кримськотатарських громадських організацій. У нашій країні реалізується також ряд інших проектів у сфері освіти та професійної підготовки. Одним із найважливіших є проект розвитку тюркології, що має на меті ознайомлення з турецькою мовою і культурою, їхнє ефективне вивчення, реставрацію історичних пам'яток. У рамках цього проекту в престижних університетах України діють п'ять Турецьких культурних центрів, для викладання турецької мови запрошуються викладачі з ТР, студенти українських ВНЗ протягом місяця в літній період беруть участь в освітній та пізнавальній програмі у Туреччині. Також ТІКА надає допомогу тюркським громадам України у розвитку їхньої культури і мови, соціальної сфери.

Співпраця України й Туреччини на регіональному рівні має також значні перспективи і відповідає їхнім національним інтересам. Це дає можливість кожній із країн бути активним регіональним гравцем для створення в басейні Чорного та Каспійського морів режиму довіри і взаєморозуміння між всіма країнами. Сьогодні Туреччина, як і Україна, переживає процес повномасштабного переосмислення своєї зовнішньої політики. Нові геополітичні реалії спонукають її до вироблення максимально ефективної стратегії у відносинах із сусідами, як у регіональному, так і в глобальному масштабі. У Чорноморсько-Каспійському регіоні (ЧКР) вона виступає як важливий регіональний гравець, а також впливовий фактор у стосунках Північ – Південь, тобто Азія – Європа. У цьому контексті слід наголосити на переході на новий рівень відносин Туреч-

чини з Російською Федерацією, а саме відході від конфронтаційного сценарію їхнього розвитку, особливо у політичній сфері, і розбудові співробітництва на більш прагматичній основі, визначальними критеріями якої стають взаємовигідність та зацікавленість у співпраці. На відміну від співробітництва з Російською Федерацією, Україна у зовнішній політиці Туреччини на сьогодні не посідає вагомого місця, як це було протягом 1980–90 рр. Цьому сприяло як значне зниження активності нашої країни у відносинах з цим вагомим регіональним гравцем, так і переорієнтація ТР на РФ, перш за все в політичній, безпековій та енергетичній сферах.

На сьогодні для України постає необхідність активізації співробітництва з Туреччиною як на двосторонньому, так і багатосторонньому рівнях у сферах, що становлять взаємний інтерес для обох сторін, таких, наприклад, як транспортування енергоносіїв, безпекова сфера та ін., а також скористатися досвідом і допомогою Туреччини у просуванні своїх інтересів у ЧКР та на Близькому і Середньому Сході та співдіяти у становленні ефективної системи регіональних відносин.

На сучасному етапі становлення України важливого значення набуває розробка нової стратегії подальшого розвитку двосторонніх українсько-турецьких відносин. Це обумовлено, зокрема, такими чинниками:

- посиленням впливу турецького чинника на формування нової системи безпеки у Чорноморсько-Каспійсько-Центральноазійсько-Близькосхідному ареалі;
- становленням ТР як посередника у вирішенні конфліктних питань на теренах Середнього та Близького Сходу, а також у Чорноморсько-Каспійському регіоні;
- досвідом Туреччини у подоланні економічних криз і формуванні сталої економічної системи країни, перетворення її на привабливого економічного партнера як для Заходу, так і для Сходу, зростання ролі Туреччини як однієї з ключових ланок формування нових шляхів транспортування енергоносіїв із Чорноморсько-Каспійського та Близькосхідного регіонів до Європейського континенту;
- активною участю ТР у процесі глобалізації, що є стимулом для проведення багатопланової зовнішньої політики, яка

стимулює до пошуку шляхів знаходження спільної мови між Сходом і Заходом, Півднем і Північчю.

Для України на сьогодні, враховуючи швидку зміну ситуації у світі та появу нових регіональних і глобальних гравців, а також враховуючи виокремлення нових пріоритетів зовнішньополітичного курсу ТР, важливою є активізація відносин із ТР для:

- збереження та наповнення новим змістом стратегічних відносин, відродження ролі пріоритетного партнера на пострадянському просторі;
- співпраці з метою використання досвіду та підтримки щодо вступу до європейських та євроатлантичних структур;
- можливості диверсифікації надходження енергоносіїв, забезпечення активної ролі України у формуванні нової системи транспортних комунікацій на євразійському просторі і транзиту енергоносіїв із Близького Сходу та Каспію до Європи;

– створення сприятливих можливостей для надходження в Україну значних інвестицій за вигідними умовами та українських інвестицій у Туреччину, відкриття ринку збуту для багатьох видів української промисловості, військово-технічної, сільськогосподарської продукції;

– створення нової системи безпеки в Чорноморсько-Каспійсько-Близькосхідному ареалі, співпраці у врегулюванні регіональних конфліктів;

– посилення співпраці щодо розвитку Кримського півострова, облаштування кримських татар та розвитку міжцивілізаційного діалогу;

– просування українських економічних проектів за підтримки ТР у країнах Кавказу, Центральної Азії і Балкан;

– співпраці щодо проникнення на ринки третіх країн, таких, наприклад, як Ірак. У цій сфері, зокрема, можна розглядати взаємодію у справі відбудови Іраку та розвитку енерготранспортних проектів.

¹ Statistical Information about Turkey. Imports by source countries // Export Promotion Center undersecretariat of the Prime Ministry for Foreign Trade – <http://www.igeme.org.tr/english/stats/index.cfm>

² Там само.

³ Географічна структура зовнішньої торгівлі України товарами за січень – листопад 2009 року // Державний комітет статистики України – http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2009/zd/ztt/ztt_u/ztt1109.htm

⁴ Див.: Розвиток торговельно-економічного співробітництва між Україною і Туреччиною (2002–2008рр.) // http://ukrexport.gov.ua/ukr/torg_econ_vidn/tur/2171.html; Торгова статистика Турції // http://ukrexport.gov.ua/ukr/torg_econ_vidn/tur/338.html; <http://www.ukrstat.gov.ua/>

⁵ Див.: http://ukrexport.gov.ua/ukr/analiz_inv_spivirobnictva/tur/4820.html